द्वितीयः पाठः
गुरूपदेशः

महाकवि-बाणभट्ट प्रणीता 'कादम्बरी' संस्कृतसाहित्यस्य अद्वितीया कथारूपेण प्रथितास्ति। संस्कृतसाहित्ये गद्यसम्राट्-बाणभट्टस्य अपूर्वं वर्णन-विशारदत्वं वीक्ष्य संस्कृत मनीषिणः मन्त्रमुग्धत्वं अनुभवन्ति। महाकवेः बाणभट्टस्य गद्यवर्णने रचनाकौशलत्वं वस्तुवर्णनं प्रकृतिवर्णनं भावगाम्भीर्यं च अपूर्वाऽछटा विद्यते। अतो विषयेऽस्मिन् प्रसिद्धाः एषाः सूक्तयः - 'बाणोच्छिष्टं जगत्सर्वं', 'बाणः कवीनामिह चक्रवर्ती', 'वाणी बाणो बभूव ह', 'बाणस्तु पंचाननः', 'हृदयवसतिः पंचबाणस्तु बाणः'।

सम्राजः हर्षवर्द्धनस्य (६०६ ईस्वीतः ६४८ ईस्वीपर्यन्त) राजसभायाम् आश्रित कविरूपेण तेन हर्षचरितं कादम्बरी चेति ग्रन्थद्वयं विरचितम्। महाकवेः बाणभट्टस्य कादम्बरी हर्षचरितञ्च द्वे प्रख्याते काव्ये स्तः। हर्षचरितमाख्यायिका कादम्बरी कल्पितकथा चास्ति। 'कादम्बरी' सर्वोत्कृष्टं गद्यकाव्यमस्ति। काव्येऽस्मिन् चन्द्रापीड-कादम्बर्याः, पुण्डरीक-महाश्वेतायाश्च प्रणयकथा वर्णितास्ति।

'गुरूपदेशः' पाठः कादम्बर्याः 'शुकनासोपदेशः' नामकगद्यखण्डात् गृहीतः। अस्मिन् खण्डे राजकुमारः चन्द्रापीडः गुर्वाश्रमे ब्रह्मचर्यावस्थां समाप्य पिता तारापीडस्य राजप्रासादे पुनरागतः। राज्ञः तारापीडस्य महामन्त्री शुकनासः सत्व-शौर्य-आर्जव भावसम्पन्नं तं चन्द्रापीडं अधिकतरं गुणातिशायी कर्तुं बहुविधप्रकारैः उपदिशति। अस्मिन् प्रसङ्गे सर्वप्रथमः सः गुरूपदेशस्य महत्त्वं प्रतिपादयति।

वस्तुतः गुरोः ज्ञानम् अमूल्यं भवति। यः शिष्यः गुरुकुले निवसन् भक्तिभावेन विद्याध्ययनं करोति, तस्य विद्या अवश्यमेव सफला भवति। अद्यत्वे अस्माकं समाजे तादृशगुरुकुलानाम् अभावः एव, किन्तु यत्रापि विद्यालयेषु महाविद्यालयेषु वा गुरवः पाठयन्ति, तान् प्रति छात्रैः श्रद्धासेवाभावना वा अवश्यमेव कर्तव्या। अनेनैव विद्यार्थिनां जीवनं अध्ययनं च सफलं भवति। गुरुः ज्ञानप्रकाशेन अज्ञानान्धकारे निपतितस्य शिष्यस्य उद्धारको भवति। शिष्यस्य शारीरिकं, मानसिकं, आध्यात्मिकं, नैतिकञ्च विकासं करोति।

एवं समतिक्रामत्सु केषुचिद्दिवसेषु राजा चन्द्रापीडस्य यौवराज्याभिषेकं चिकीर्षुः प्रतीहारानुपकरण संभार संग्रहार्थमादिदेश। समुपस्थितयौवराज्याभिषेकं च तं कदाचिद् दर्शनार्थमागतमारूढविनयमपि विनीततरमिच्छन् कर्तुं शुकनासः सविस्तरमुवाच -

तात् चन्द्रापीड ! विदितवेदितव्यस्य अधीतसर्वशास्त्रस्य ते नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति। केवलं च निसर्गत एवातिगहनं तमो यौवनप्रभवम्। अपरिणामोपशमो दारुणो लक्ष्मीमदः। कष्टं परमैश्वर्यतिमिरान्धत्वम्, अतितीव्रोदर्पदाहज्वरोष्मा, विषमो विषयविषास्वादमोहः।

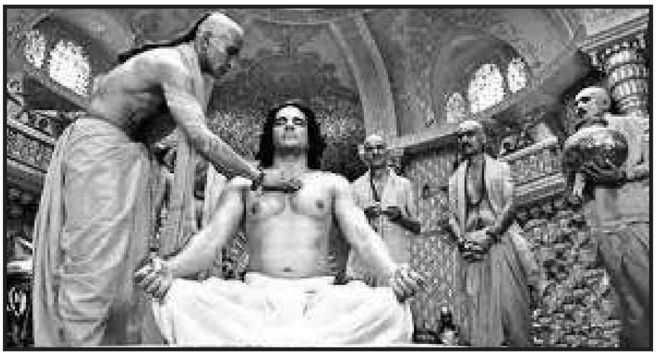

नित्यमस्नानशौचबाध्यो बलवान् रागमलावलेपः। अप्रबोधा घोरा च राज्यसुखसन्निपातनिद्रा भवति। विस्तरेणाभिधीयसे गर्भेश्वरत्वम् अभिनवयौवनत्वम् अप्रतिरूपत्वम् अमानुषशक्तित्वं चेति महतीयं खल्वनर्थपरम्परा सर्वा। अविनयानाम् एकैकमप्येषामायतनं किमुत् समवायः। यौवनारम्भे च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः।

इन्द्रियहरिणहारिणी च सततदुरन्तेयम् उपभोगमृगतृष्णिका। नाशयति च दिङ्मोह इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु।

भवादृशा एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम्। अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुखेनोपदेशगुणाः।

गुरुवचनममलमपि सलिलमिव महदुपजनयति श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्य। इतरस्य तु करिण इव शङ्खाभरणमानन शोभासमुदयमधिकतरमुपजनयति। हरत्यतिमलिनमन्धकारमिव दोषजातं प्रदोषसमयनिशाकर इव। गुरूपदेशः प्रशमहेतुर्वयः परिणाम इव पलितरूपेण शिरसिजजालममलीकुर्वन् गुणरूपेण तदेव परिणमयति।

अयमेव चानास्वादितविषयरसस्य ते कालः उपदेशस्य। कुसुमशरप्रहारजर्जरिते हि हृदि जलमिव गलत्युपदिष्टम्। अकारणञ्च भवति दुष्प्रकृतेरन्वयः श्रुतं चाविनयस्य। चन्दनप्रभवो न दहति किमनलः ? किं वा प्रशमहेतुनापि न प्रचण्डतरी भवति वडवानलो वारिणा ?

गुरूपदेशश्च नाम पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षमम् अजलं स्नानं, अनुपजात-पलिता दिवैरूप्यमजरं वृद्धत्वम्, अनारोपितमेदोदोषं गुरुकरणम्। असुवर्णविरचनम् अग्राम्यं कर्णाभरणं, अतीत ज्योतिरालोकः, नोद्वेगकरः प्रजागरः। विशेषेण तु राज्ञाम्। विरलाः हि तेषामुपदेष्टारः।

प्रतिशब्दक इव राजवचनमनुगच्छति जनो भयात्। उद्दिश्यमानपि ते न शृण्वन्ति। शृण्वन्तोऽपि च खेदयन्ति हितोपदेशवादिनो गुरून्। अहङ्कारदाहज्वरमूर्च्छान्धकारिता विह्वला हि राजप्रकृतिः। अलीकाभिमानोन्मादकारीणि धनानि। राजविषविकारतन्द्राप्रदा राजलक्ष्मीः।

शब्दार्थाः टिप्पण्यश्च

समतिक्रामत्सु	=	व्यतीतेषु (व्यतीत होने पर), सम् +अति +क्रम् +शतृ, (सप्तमी, बहुवचन)
यौवराज्याभिषेकं	=	यौवराज्ये अभिषेकः (युवराज के लिये शास्त्रोक्त दृष्टि से कराया जाने वाला स्नान), युवा चासौ राजा, युवराजः (कर्मधारय समास), युवराजस्य भावः यौवराज्यं (युवराज+ष्यञ्)
चिकीर्षुः	=	कर्तुमिच्छुः (करने की इच्छा वाला), कृ + सन् +उ + प्रथमा विभक्तिः, एकवचनम्।
प्रतीहारान्	=	सेवकान् द्वारपालान् वा। द्वितीया, बहुवचन।
उपकरणसंभार संग्रहार्थम्	=	उपकरणानाम् एकीकरणार्थम् (आवश्यक सामग्री-समूह के संग्रह के लिये)
आरूढविनयमपि	=	विनयसम्पन्नं, आरूढः विनयः यस्य सः (बहुव्रीहि) तं, आ + रूह् + क्त
	=	आरूढः। वि + नी + अप् = विनयः।
विनीततरमिच्छन्	=	अतिशयेन विनीतं कर्तुम् (अपेक्षाकृत अधिक विनीत बनाने की इच्छा से) विनीत +तरप्। इच्छन् = इच्छ् + शतृ।
विदितवेदितव्यस्य	=	विदितं वेदितव्यं यस्य सः (बहुव्रीहि) तं, (जानने योग्य को जान लिया है, जिसने)
अधीतसर्वशास्त्रस्य	=	अधीतानि सर्वाणि शास्त्राणि येन तस्य (जिसने सभी शास्त्र पढ़ लिये हैं, उसके), अधि + ईण् + क्त = अधीत
नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति	=	न अल्पम् अपि उपदेष्टव्यम् अस्ति (उपदेश योग्य थोड़ा भी शेष नहीं है), उप + दिश् + तव्यत् = उपदेष्टव्यम्।
निसर्गतः	=	स्वभावेन, प्रकृत्या (स्वभाव से)
यौवनप्रभवम्	=	यूनस्य भावः यौवन, यौवनं प्रभवः यस्य तत् (बहुव्रीहि समास), (यौवन से उत्पन्न)।
अपरिणामोपशमो	=	अन्तिमावस्थायामपि शान्तिः न भवति, परिणामे उपशमः यस्य सः परिणामोपशमः(बहुव्रीहि समास), न परिणामोपशमः (नञ् समास), (समाप्ति में भी शान्त नहीं होने योग्य)।
दारुणो	=	भयंकरः, दृ+णिच्+उनन् = दारुणः (भयानक/भीषण)।
लक्ष्मीमदः	=	लक्ष्म्याः मदः (षष्ठी तत्पुरुष समास), धन का नशा।
परमैश्वर्यतिमिरान्धत्वम्	=	परम् ऐश्वर्यं एव तिमिरम् परमैश्वर्यतिमिर, तेन उत्पन्न अन्धत्वम् (ऐश्वर्यरूपी रतोंधी रोग से उत्पन्न अन्धापन)।

दर्पदाहज्वरोष्मा = दर्पदाहज्वरस्य ऊष्मा (षष्ठी तत्पुरुष), घमण्डरूपी दाहक ज्वर से उत्पन्न गर्मी।

विषयविषास्वादमोहः = विषयरूपी विष आस्वादात् मोहः (पञ्चमी तत्पुरुष), शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्धादि विषयों के भोग से उत्पन्न मोह।

अस्नानशौचबाध्यो = स्नानशौचाभ्यां वध्यः स्नानशौचवध्यः (पञ्चमी तत्पुरुष), न स्नान शौच वध्यः (नञ् समास), हन् + ण्यत् = वध्यः, (नित्य स्नान और पवित्रता से भी दूर न करने योग्य)।

रागमलावलेपः = रागः एव मलं रागमलम् (कर्मधारय), रागमलस्य अवलेपः (षष्ठी तत्पुरुष), रञ्ज् + घञ् = रागः, अव + लिप् + घञ् = अवलेपः (आसक्तिरूपी मैल का लेप)।

राज्यसुखसन्निपातनिद्रा = राज्यसुखम् एव सन्निपात निद्रा तद्वत् प्रगाढ़ा निद्रा (कर्मधारय), राज्यसुखरूपी सन्निपात से उत्पन्न गहरी नींद।

गर्भेश्वरत्वम् = गर्भात् ईश्वरत्वम् (पञ्चमी तत्पुरुष), गर्भ से ही स्वामी होना।

खल्वनर्थपरम्परा = खलु/निश्चयेन अनर्थानां परम्परा (अनर्थों की कड़ी)।

अविनयानाम् = दुष्टानाम् (उद्दण्डताओं का)।

आयतनम् = निवास स्थानम् (घर)।

समवायः = समूहः।

कालुष्यमुपयाति = कलुषतां प्राप्नोति, कलुषस्य भावः कालुष्यम्, कलुष् + ष्यञ् (कलुषता को प्राप्त हो जाती है अथवा मैली हो जाती है)।

इन्द्रियहरिणहारिणी = इन्द्रियाणि इव हरिणाः तान् हरतीति, हृ + णिनि + ङीप् = हारिणी (इन्द्रियरूपी हरिणों को हरने वाली)।

सततदुरन्तेयम् = दुःखम् अतः यस्याः सा दुरन्ता, सततदुरन्ता + इयम् (गुण सन्धि), सदा दुःखद परिणाम देने वाली।

उपभोगमृगतृष्णिका = उपभोग एव मृगतृष्णिका, (उपभोग रूपी मृगतृष्णा किंवा लालसा) उप् + भुज् + घञ्=उपभोगः।

दिङ्मोहः = दिग्भ्रमः, दिशां मोहः वा (दिशाओं का भटकाव)।

उन्मार्गप्रवर्तकः = उन्मार्गे किंवा कुमार्गे प्रवर्तकः, प्र + वृत् + णिच् + ण्वुल् = प्रवर्तकः,

* दिशाओं के विषय में उत्पन्न भ्रम मनुष्य को गलत रास्ते पर ले जाकर नष्ट कर देता है।

स्फटिकमणाविव	=	स्फटिकश्चासौ मणिः तस्मिन्, स्फटिकमणौ + इव (अयादि) स्फटिक, फटिक अथवा बिल्लौर मणि के समान।
रजनिकरगभस्तयो	=	रजनिकरस्य गभस्तयः (षष्ठी तत्पुरुष), चन्द्रमा की किरणें।
अभव्यस्य	=	अशिष्टस्य दुष्टस्य वा, न भव्यस्य (नञ् समास) ।
करिण इव	=	करः शुण्डादयः अस्य अस्ति इति हस्ति (हाथी के समान)
शङ्खाभरणम्	=	शङ्खनिर्मितम् आभरणम् आभूषणं वा (मध्यमपदलोपी समास)
हरत्यतिमलिनमन्धकारमिव	=	हरति अतिमलिनम् अन्धकारम् इव (मलिन अन्धकार की तरह हर लेता है)
प्रदोषसमयनिशाकर	=	प्रदोषसमये निशाकरः (सन्ध्या अथवा रात्रिकालीन चन्द्रमा)
प्रशमहेतुः	=	प्रशमस्य हेतुः (षष्ठी तत्पुरुष), शान्ति का हेतु, शान्तिकारक
शिरसिजजालम्	=	शिरसि जायन्ते इति शिरसिजाः (अलुक् समास), शिरसिजानां जालम् (षष्ठी तत्पुरुष), केशसमूह को ।
अमलीकुर्वन्	=	निर्मल/श्वेत कुर्वन् * काले केशसमूह को श्वेत करते हुए
चानास्वादितविषयरसस्य	=	च अनास्विादितविषयरसस्य, न आस्वादिताः (नञ् समास) विषयरसाः येन (बहुव्रीहि समास) *जिसने विषयों (भोगों) का रस नहीं चखा है, ऐसे तुम्हारे लिये ।
वयः परिणामः	=	वयसः परिणामः (वृद्धावस्था)।
कुसुमशरप्रहारजर्जरिते	=	कामदेवस्य बाणप्रहारैः जर्जरिते, कुसुमानि एव शराः यस्य सः कुसुमशरः, तस्य शराणां प्रहारैः आहते (कामदेव के बाणप्रहार से छिदे हुए (हृदय) में)।
गलत्युपदिष्टम्	=	गलति उपदिष्ट, उपदिष्टं विषयं जलमिव गलति।
दुष्प्रकृतेः	=	दुष्ट प्रकृतिः यस्य (बहुव्रीहि), दुर्जन मनुष्य के ।
अन्वयः	=	वंशः, सत्कुलः वा।
वडवानलो	=	वडवायाः अनलः, समुद्रस्य अग्निः (समुद्र में स्थित अग्नि)
पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षमम्	=	मनुष्याणां सम्पूर्ण मल प्रक्षालने समर्थ।
अजलं स्नानम्	=	विना जलं स्नान, न जलम् इति अजलम् (नञ् समास), गुरूपदेश मनुष्यों के समग्र मैल को धोने में समर्थ बिना जल का स्नान है।
अनुपजात-पलिता	=	न उपजात (नञ् समास), अनुपजातं पलितादि वैरूप्य, विरूपस्य भावः वैरूप्य, विरूप् + ष्यञ् *गुरूपदेश बालों की

सफेदी आदि कुरूपता के उत्पन्न हुए बिना ही बुढ़ापे से रहित बड़प्पन है।

अनारोपितमेदोदोषम् = न आरोपित: (नञ् समास) मेद: दोषम् अजरं (जरारहित) वृद्धत्व, न जरम् इति (नञ् समास)। गुरूपदेश चर्बीरूपी दोष बढ़ाए बिना गुरुता (भारीपन) देता है।

असुवर्णविरचनम् = न सुवर्णविरचनम् (नञ् समास), स्वर्णरहित सुन्दर आभूषण।

अतीत ज्योतिरालोक: = अतीतं ज्योति: यस्मात् स: (बहुव्रीहि), ज्योतिरहित: प्रकाश:, * गुरूपदेश में चमक-दमक नहीं है तथापि वह ऐसा प्रकाश है, जो अज्ञानान्धकार में रहने वाले प्रत्येक विषय का साक्षात्कार करा देता है।

नोद्वेगकर: प्रजागर: = न उद्वेगं करोति इति, न + उद्वेगकर: (गुण सन्धि)।

प्रजागर: = प्रकृष्ट जागरण: (विशेष जागरण), *सामान्य जागरण होने पर बैचेनी रहती है, किन्तु गुरु का उपदेश बैचेनी उत्पन्न किये बिना ही जगाने वाला है।

प्रतिशब्दक इव = शब्दं पश्चात् (अव्ययीभाव), प्रतिशब्द + कन् = प्रतिशब्दक, (प्रतिध्वनि के समान)

अहंकारदाहज्वरमूर्च्छान्धकारिता = अहंकार एव दाहज्वर: (कर्मधारय), अहंकारदाहज्वरेण मूर्च्छा (तृतीया तत्पुरुष) तया अन्धकारिता, *जिस प्रकार दाहज्वर से व्यक्ति तड़पता है और उससे उत्पन्न मूर्च्छा से कुछ भी ज्ञान नहीं रहता, ठीक उसी प्रकार अहंकाररूपी दाहज्वर से उत्पन्न मोह से राजा लोग उचितानुचित विवेक को खोकर रात-दिन तड़पते रहते हैं।

अलीकाभिमानोन्मादकारीणि = धनानि अलीक (मृषा) अभिमान उन्मादकारिणी भवन्ति।

अलीक = झूठा अभिमान अथवा पागलपन।

राजविषविकारतन्द्राप्रदा = राज्यम् एव विषम् (कर्मधारय) तस्माद् विकार: (पञ्चमी तत्पुरुष), राज्यविकारेण तन्द्रा, तां प्रकर्षेण ददाति इति। राज्यरूपी जहर से उत्पन्न आलस्य देने वाली।

राजप्रकृति: = राज्ञ: प्रकृति:, (षष्ठी तत्पुरुष) स्वभाव: (राजा का स्वभाव)।

अभ्यासः

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः-

प्र. १ चन्द्रापीडस्य पितुर्नाम किमासीत् ?

(क) शुकनासः (ख) तारापीडः

(ग) बाणभट्टः (घ) शूद्रक ( )

प्र. २ अनर्थपरम्परायां विद्यते विद्यन्ते वा ।

(क) गर्भेश्वरत्वम् (ख) अभिनवयौवनम्

(ग) अप्रतिरूपत्वम् (घ) एतानि सर्वाणि ( )

प्र. ३ 'भवादृशाः एव भवन्ति भाजनानि' वाक्येऽस्मिन् 'भवादृशा' कस्य कृते प्रयुक्तः ?

(क) शुकनासस्य कृते (ख) तारापीडस्य कृते

(ग) चन्द्रापीडस्य कृते (घ) सेवाकस्य कृते ( )

प्र. ४ 'वडवानलः' कस्याग्निः कथ्यते ?

(क) समुद्रस्य (ख) वनस्य

(ग) गृहस्य (घ) भूगर्भस्य ( )

रिक्तस्थानपूर्तिः क्रियताम् -

(क) अपरिणामोपशमो दारुणो .... ।

(ख) .... च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः।

(ग) अयमेव चानास्वादितविषयरसस्य ते कालः ....।

(घ) विशेषेण तु राज्ञाम्। .... हि तेषामुपदेष्टारः।

अतिलघूत्तरात्मक-प्रश्नाः

प्र. १ निसर्गत एव अतिगहनं तमोबहूलं किम्भवति ?

प्र. २ राज्यसुखसन्निपात निद्रा कीदृशी भवति ?

प्र. ३ कस्मिन् मनसि उपदेशगुणाः सुखेन विशन्ति ?

प्र. ४ अजलं स्नानं किमस्ति ?

प्र. ५ अलीकाभिमान उन्मादश्च केन भवति ?

लघूत्तरात्मक-प्रश्नाः–

प्र.१ रागमलस्य अवलेपः बलवान् कथम् ?

प्र.२ अनर्थपरम्पराः काः ?

प्र.३ गुरुवचनस्य प्रभावः अशिष्टस्य शिष्टस्य च कृते कीदृशः भवति ?

प्र.४ गुरूपदेशः दोषजातं हत्वा तं गुणरूपेण किमिव परिणमयति ?

प्र.५ दुष्प्रकृतेः अन्वयः अविनयस्य च श्रुतं कीदृशं भवति ?

निबन्धात्मक-प्रश्नाः–

प्र.१ 'भवादृशाः एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम्' इति शुकनासः कथमब्रवीत् ?

प्र.२ गुरूपदेशस्य के के लाभाः ?

प्र.३ राजप्रकृतेः वर्णनं कुरुत ।

प्र.४ वर्तमानसमये अस्योपदेशस्य उपादेयतायाः समीक्षां कुरुत ।

अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितान् पदान् आश्रित्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -

(क) इन्द्रियहरिणहारिणी च सततदुरन्तेयम् **उपभोगमृगतृष्णिका**।

.... ?

(ख) नाशयति च **दिङ्मोह** इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु।

.... ?

(ग) कुसुमशरप्रहार जर्जरिते हि हृदि **जलमिव** गलत्युपदिष्टम्।

.... ?

(घ) **असुवर्णविरचनम्** अग्राम्यं कर्णाभरणम्।

.... ?

व्याकरणात्मक-प्रश्नाः–

१. **अधो-लिखितेषु पदेषु नामोल्लेखपुरस्सरसन्धिः कार्यः** -

			सन्धिः	सन्धिनाम
(क)	एव + अतिगहनम्	=	....	....
(ख)	खलु + अनर्थपरम्परा	=	....	....
(ग)	एक + एकम्	=	....	....
(घ)	गुरु + उपदेशः	=	....	....
(ङ)	दुष्प्रकृतेः +अन्वयः	=	....	....

२. **अधो-निर्दिष्टानां सन्धिपदानां सन्धि-नाम-निर्देशपूर्वक-विग्रहो विधेयः -**

	सन्धिपदम्		विच्छेदः	सन्धिनाम
(क)	स्फटिकमणाविव	=	....	....
(ख)	ज्योतिरालोकः	=	....	....
(ग)	नोद्वेगकरः	=	....	....
(घ)	गर्भेश्वरत्वम्	=	....	....
(ङ)	शृण्वन्तोऽपि	=	....	....

३. **अधोलिखितानां पदानां नाम-निर्देशपूर्वक-समासो विधेयः -**

	पदानि		समासः	समासनाम
(क)	रागमलस्य अवलेपः	=	....	....
(ख)	यौवनस्य आरम्भे	=	....	....
(ग)	न आस्वादित	=	....	....
(घ)	राज्ञः प्रकृतिः	=	....	....
(ङ)	न आरोपितः	=	....	....

४. **निम्नलिखितानां समस्तपदानां नाम-निर्देश-पुरस्सर-विग्रहो विधेयः -**

	समस्तपदम्		विग्रहः	समासनाम
(क)	तिमिरान्धत्वम्	=	....	....
(ख)	अभव्यस्य	=	....	....
(ग)	राजलक्ष्मीः	=	....	....
(घ)	अनास्वादितविषयरसस्य	=	....	....
(ङ)	गुरूपदेशः	=	....	....

५. **अधोनिर्दिष्टेषु पदेषु शब्द-विभक्ति-वचन-निर्देशं कुरुत -**

	पदम्	शब्दः	विभक्तिः	वचनम्
(क)	बुद्धिः	....	....	....
(ख)	विषयेषु	....	....	....
(ग)	मनसि	....	....	....
(घ)	उपदेशस्य	....	....	....
(ङ)	वारिणा	....	....	....
(च)	उपदेष्टारः	....	....	....

६. **निम्नलिखितानां तिङ्न्तपदानां धातुः-लकारः-पुरुषः-वचनञ्च पृथक् निर्दिश्यताम् -**

तिङन्तपदम्	धातुः	लकारः	पुरुषः	वचनम्
(क) नाशयति	....	....	....	....
(ख) भवन्ति	....	....	....	....
(ग) हरति	....	....	....	....
(घ) शृण्वन्ति	....	....	....	....
(ङ) अनुगच्छन्ति	....	....	....	....

७. **निम्नलिखितेषु पदेषु प्रकृतिः प्रत्ययश्च पृथक् लिख्यताम् -**

पदम्	प्रकृतिः	प्रत्ययः
(क) विनीततरम्	....	....
(ख) इच्छन्	....	....
(ग) कर्तुम्	....	....
(घ) अवलेपः	....	....
(ङ) प्रहारः	....	....

८. **अधोनिर्दिष्टान् पदान् आश्रित्य वाक्यानि रचयत् -**

पदम्	वाक्यम्
(क) लक्ष्मीमदः =	.... ।
(ख) यौवनारम्भे =	.... ।
(ग) दहति =	.... ।
(घ) अजलं स्नानम् =	.... ।
(ङ) राजलक्ष्मीः =	.... ।

उत्तरमाला - वस्तुनिष्ठात्मक प्रश्नाः-

१.(ख) २.(घ) ३.(ग) ४.(क)

❀ ❀ ❀